

AYKUT KANSU • 1908 Devrimi

AYKUT KANSU 1955'te Münih'te doğdu. 1973'te ODTÜ'de başladığı siyaset bilimi eğitimini 1977'de Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamladı. Doktora eğitimini ABD'de Cambridge, Boston'da Massachusetts Institute of Technology'de yaptı. 1987'de *New Perspectives on Turkey* dergisinin kurucu editörlüğünü üstlendi. 1991'de ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde başladığı öğretim üyeliğine ODTÜ Tarih Bölümü'nde devam etti. 2003-2005 tarihleri arasında Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde çalıştı. Ardından Ankara'da Ufuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Bölüm Başkanı olarak görev yaptıktan sonra, 2009'da Çankaya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığını üstlendi. Halen, Çankaya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

İletişim Yayınları 278 • Araştırma-İnceleme Dizisi 52

ISBN-13: 978-975-470-509-6

© 1995 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-7. BASKI 1995-2015, İstanbul

8. BASKI 2017, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Utku Lomlu

KAPAK FOTOĞRAFI 23 Temmuz 1908 ertesi
Merzifon'da kutlamalar

UYGULAMA Hüsnü Abbas - Suat Aysu

DÜZELTİ Ayda Erbal

DİZİN Burcu Tunakan

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

AYKUT KANSU
1908 Devrimi

The Revolution of 1908 in Turkey

ÇEVİREN *Ayda Erbal*

DÜZELTİLMİŞ YENİ BASKI

İÇİNDEKİLER

İkinci Baskıya Önsöz.....	ix
Birinci Baskının Önsözü.....	xxi
BİRİNCİ BÖLÜM	
Türk Tarihçiliğinde 1908 Devrimi Üzerine Birkaç Söz.....	1
İKİNCİ BÖLÜM	
1906-1907 Vergi Ayaklanmaları: 1908 Devrimi'ne Giriş.....	35
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
23 Temmuz 1908 Devrimi.....	95
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Eski Rejimin Düşüşü ve Yeni Rejimin Kuruluşu.....	157
BEŞİNCİ BÖLÜM	
Yeni Rejime Muhalif Güçler.....	223
ALTINCI BÖLÜM	
1908 Genel Seçimleri.....	277
YEDİNCİ BÖLÜM	
Sonsöz: Dünden Bugüne 1908 Devrimi.....	363
EK 1	
1908 Genel Seçimleri.....	379
EK2	
Meclis-i Ayan Üyeleri.....	443
<i>Bibliyografya.....</i>	<i>455</i>
<i>Dizin.....</i>	<i>477</i>

“Bugün 23 Temmuz – eski 10 Temmuz. Meşrutiyet bayramı, yavrum. Onyediyedi sene evvelki bugün Basra körfezinden Adriyatik denizine kadar bütün bir büyük vatan bu sihir-kâr kelimenin tesir-i füsunu ile titremişti. Meşrutiyet, Sultan Hamid’in korku bilmeyen istibdadını yıkabilen İttihat ve Terakki’nin memlekete bahş ve ihda ettiği bu yeni idare ne emellerle, ne ümitlerle tev’em olarak doğmuştu! Dahilde nihayetsiz buhranlar, vatandaşların ve kardeşlerin vücuda getirdikleri buhranlar, haricin nihayetsiz entrikaları bu emelleri birer birer söndürdü. Memleketin asırlardan beri görmediği bir namuskâr idareyi tesis etmek için gece gündüz çalışan bizler her dakika karşımızda ne mâniler, ne engeller gördük! Her mağlubiyet, her ümidin sukutu kalbimizin, benliğimizin bir parçasını beraber götürdü. Fakat bu memleket efradına insan gibi yaşamak hakkını ve hattâ hissini biz verdik. Türk milletini, Türk mefkûresini İttihat ve Terakki doğurdu. Bununla, ve başımızı arkamıza çevirdiğimiz zaman ef’al ve harekâtımızda namustan, istikametten, hubb-u vatandan başka bir saik görmemekle iftihar ediyoruz. Bu bizim en büyük zevkimizdir. Bugün memleketi idare edenler âtiyen şöyle dursun, hâlen bile bunu söyleyemezler! Bu hususta insanı ürpertecek bir rücu var. Dünün ve bugünün tarihini yazacak olan senin bîtaraf neslin, ümit ederim ki, hâdisatı hakikat aynasıyla görecek ve bu devrin çok muğlak ve müşevveş olan tarihini bihakkın yazacaktır.”

23 Temmuz 1925, Perşembe
MEHMED CAVID BEY¹

1 Mehmed Cavid, *Şiar’ın Defteri* [Yayına hazırlayan Şiar Yalçın] (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), s.126.

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

1908 Devrimi kitabının yayınlanmasının üzerinden beş yıl geçti. Geçen beş yıl içinde 1908 Devrimi ve getirdikleri üzerine yerli ve yabancı çalışmalar ile benim kitabım üzerine yazılan ve konuşulanlar hakkında kısa da olsa birkaç söz söylemek istiyorum.

1908 Devrimi kitabımda Devrim'in ilk günlerindeki coşku-yu, taşradaki halkın eski rejimin yöneticileri aleyhine yaptıkları gösterileri, İstanbul dışındaki yüksek rütbeli devlet memurlarının görevden azledilmelerinin kısa hikâyelerini anlattığım '23 Temmuz 1908 Devrimi' başlıklı Üçüncü Bölüm Kudret Emiroğlu'nun 1999 yılında çıkan *Anadolu'da Devrim Günleri: İkinci Meşrutiyet'in İlânı, Temmuz-Ağustos 1908* adlı kitabının ana konusunu teşkil etmektedir. İlk bakışta 1908 Devrimi hakkında elimizdeki bilgileri tazeleyerek arttıracak ve 1908 Yazı'nın heyecanlı günlerini daha kapsamlı bir şekilde verecekmiş gibi gözükmesine rağmen bu kitap ne yazık ki eldeki bilgilere kayda değer yeni ve farklı bilgiler eklememektedir. Bu kitapta benim bahsettiğim ör-

neklere eklenebilecek başka örneklere yer verilmiş, dolayısıyla benzer olayların *yalnızca* yazıldığı kadar olmayıp başka taşra şehir ve kasabalarında da yaşanmış olduğu Emiroğlu'nun başvurduğu anılar ve benim ulaşamadığım bazı yerel basın organları aracılığıyla tescil edilmiştir. Her ne kadar Emiroğlu'nun olaylar dizgesinde ve bu olayların çözümlenmesinde gösterdiği özensizliğe ve 1908 Devrimi hakkında ileri sürdüğü kuramsal tartışmanın sağlamlığına itirazlarım olsa da *Anadolu'da Devrim Günleri: İkinci Meşrutiyet'in İlânı, Temmuz-Ağustos 1908* adlı kitap yine de 1908 Devrimi'nin kamuoyunda tartışılması ve daha iyi anlaşılmasını sağlaması açısından kayda değer bir çalışmadır.

Kitabın Türkçe baskısı yapılırken görmediğim Sabine Prätör'un temeli doktora çalışmasına dayanan kitabı, 1908 Devrimi'nden sonra Türkiye siyasetinde Arapların oynadığı rol hakkında oldukça etraflı bilgiler vermektedir. Kitabın bu baskısında 1908 Genel Seçimleri ile ilgili olarak Prätör'un *Der arabische Faktor in der jungtürkischen Politik: Eine Studie zum osmanischen Parlament der II. Konstitution, 1908-1918* adlı kitabından yararlandım. 1908 Genel Seçimleri sonucu oluşan ve 1912 Genel Seçimleri'ne kadar görev yapan ilk meclis üyeleri üzerine hâlâ tam ve doyurucu bilgiye sahip olduğumuz söylenemez. Özellikle imparatorluğun çevresinde yer alan Arap vilâyetlerindeki seçim propagandaları, adayların kimlikleriyle siyasal yelpazedeki konumları ve seçim sonuçları hakkında çok kesin bilgiler ne yazık ki üzerinde fazlaca ilgilenilen konular olmaktan uzak. *1908 Devrimi* ile doğrudan ilgili olmasa da hem Prätör'un bahsi geçen kitabı hem de Hasan Kayalı'nın 1997 yılında çıkan ve temeli yine doktora çalışmasına dayanan *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918* adlı kitabı modern Türk siyasetinde Arapların konumu ve oynadıkları rol hakkında şimdiye kadar varolan

kısıtlı bilgilerimize –özellikle de 1908’den sonraki gelişmeler açısından– yeni yorumlar getirmeleri nedeniyle okunmalarında yarar vardır. Kayalı’nın *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık, 1908-1918* adı altında Türkçe’ye de çevrilen bu kitabı Türkiye’de şimdiye kadar fazla değinilmeyen Yirminci Yüzyıl başı Arap milliyetçiliği ve bunun Türk iç politikasına olan yansımalarını incelemesi açısından 1908 sonrası siyasal gelişmemizdeki bazı eksikliklerimizi kapatmaya çalışmakta ve Arapların Birinci Dünya Savaşı sırasındaki tutumlarının kökenleri hakkında bize önemli ipuçları vermektedir.

1908 Devrimi yayınlandığı zaman ‘şikâyetçi’ olduğum önemli bir konu 1908 Genel Seçimleri üzerine o tarihe kadar ciddi bir akademik çalışmanın henüz yapılmamış olduğuydu. Bu eksiklik bir nebze de olsa Fevzi Demir’in 1995 yılında bitirdiği ‘İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri, 1908-1914’ adlı doktora çalışması ile giderilmeye başlanmış oluyor. Demir, doktora tezinde kapsamlı bir gazete taraması yapmış olmasına rağmen, bu yolla toplamış olduğu malzemeyi kanımca yeterince iyi değerlendirememiş ve elindeki malzemeye dayanarak rahatlıkla yapabileceği çözümlenmeleri yapmamıştır. Yine de, modern Türkiye tarihindeki ilk seçimleri incelemeye bir başlangıç olması açısından bu bağlamda anmaya değer bir akademik çalışmadır.

1908 Devrimi’nin ‘Eski Rejimin Düşüşü ve Yeni Rejimin Kuruluşu’ başlıklı Dördüncü Bölüm’ünde, diğer konuların yanısıra, eski rejim ve onun rüşvetçi yapısı ile özdeşleşmiş olan yüksek rütbeli devlet bürokratlarının Devrim sonrası itibarlarını kaybettilerini, bazılarının servetlerine el konulduğunu, bazılarının ise servetlerinin bir kısmıyla birlikte yurtdışına kaçmaya teşebbüs ettiklerini, içlerinde İzzet Paşa gibilerinin yurtdışına kaçmaya muvaffak olduklarını anlatmıştım. Yazılı basının bu konudaki haberlerini ve

yorumlarını kullanmama rağmen, İstanbul'da çıkmaya başlayan mizah gazete ve dergileri ile bu gibi basın organlarında yayınlanmış olan karikatürlerden bahsetmemiştim. Bu konu ile ilgili olarak, okuyucunun dikkatini iki kitaba çekmek istiyorum. Bunlardan birincisi, 1991 yılında Turgut Çeviker'in yayınlamış olduğu *İbret Albümü, 1908* adlı karikatür derlemesi. Bu derlemede 1908 Devrimi'nden hemen sonra eski rejimin su-i şöhret sahibi paşaları aleyhinde İstanbul'daki yayın organlarında çıkmış olan karikatürlerden önemli bir bölümü yayınlanmaktadır. Bu albümdeki karikatürler sayfalarca anlatımın başaramayacağı bir konuyu kolaylıkla ve son derece başarılı bir şekilde gözler önüne sermektedir. 'Eski Rejimin Düşüşü ve Yeni Rejimin Kuruluşu' başlıklı Dördüncü Bölüm'e paralel olarak bakılmasında sonsuz fayda olan bu albüm için Çeviker'e ne kadar teşekkür etsek azdır.

1908 Devrimi sonrası karikatür ve mizah konusunda Palmira Brummett'in 2000 yılında çıkan *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911* adlı kitabı yine benzer bir biçimde karikatür ve mizahın Devrim sonrası Türkiye'deki gücünü göstermesi açısından oldukça önemli bir çalışma. Brummett kitabında her ne kadar 1908 Devrimi'nin hemen ertesinde yayın hayatına başlayan devrimci ve karşı-devrimci basının hepsini birden 'devrimci basın' adı altında toplamış ve bu yüzden sanki devrim yanlıları içinde çelişki varmış gibi bir izlenim yaratmış olmasına rağmen, yine de, şimdiye kadar kapsamlı bir akademik çalışmaya konu olmamış olan 1908 sonrası Türk karikatür ve mizahını gözler önüne sererek 1908 Devrimi'nin o devirde ne denli Türk kamuoyunu ilgilendirmiş olduğunu bize anlatmaktadır. Brummett'in kitabının 1908 Devrimi açısından önemi ise ilk defa olarak akademik bir çalışma çerçevesinde 1906 İran Devrimi'nin Türkiye'deki yankılanmasını gündeme getirme-

sidir. Türk tarihçiliği, geleneksel dışı kapalılığının bir sonucu olarak, Türkiye'nin komşuları dahil dünyadaki gelişmelerin Türkiye'ye yansımaları bugüne kadar inceleme konusu bile yapmış değildir. Türk tarihçileri olmasa da, hiç olmazsa yabancı tarihçiler, Brummett'in kitabı sayesinde, artık Türkiye'deki devrimin esin kaynakları ve 1908 Devrimi'nin ideolojik boyutları hakkında önemli ipuçları yakalamaya başlayacaklar. Brummett kitabının 'Revolutionary Exemplars: France and Iran' adlı Dördüncü Bölüm'ünde, benim *1908 Devrimi* kitabında Fransız ve İran devrimlerinin etkisinden kısaca bahsettiğim gibi, bu devrimlerin Türk kamuoyu üzerindeki etkilerini bu sefer karikatür ve mizah üzerinden incelemektedir. Özellikle Fransız Devrimi ve bu devrimin dünya üzerindeki önemli ideolojik etkisinin Türkiye özelinde de ne kadar etkili olduğu belki de ilk defa olarak Brummett'in kitabında alıntılanmış parçalar ve örneklerini sunduğu karikatürler aracılığıyla gözler önüne seriliyor.

1908 Devrimi üzerine bugüne kadar yurtiçi ve yurtdışı akademik dergiler ve kitaplarda yapılmış olan eleştirileri genel olarak üç ana başlıkta toplamak mümkün gözüküyor. Bunlardan aslında kavramsal olan ilk ikisinin kuramsal olan üçüncüsü ile tam anlamıyla ayrıştırılamayacak olan bir bağlantısı var. Bunlardan ilki, benim kullanmayı tercih ettiğim 'Türkiye' sözcüğü ile ilgili. İkinci kavramsal konu ise 'devrim' konusu. Bu konu aslında kavramsal olduğu kadar kuramsal bir tartışmayı da içerdiği için konunun hem kavramsal boyutu hem de kuramsal boyutu üzerinde kısaca da olsa durmayı ve birkaç önemli noktanın tekrar vurgulanmasını gerekli görüyorum. Üçüncü ve belki de en önemli konu, 'sınıfsal çözümleme' sorunu. Türk tarihçiliğinde pek de revaçta olmayan ve bu yüzden de tartışmalarda çoğunlukla yanlış anlaşılabilir bir nokta olması dolayısıyla, bu konu üzerinde

mümkün olduğu kadar kısa, ama kendi konumumu açıklığa kavuşturacak birkaç söz söylemek istiyorum.

‘Türkiye’ sözcüğünün kullanımı konusundaki hassasiyeti içeren kavramsal eleştiri ile başlamak istiyorum. 1923 yılından önceki tarihsel dönemden bahsedilirken bu dönemden ısrarla ‘Osmanlı İmparatorluğu’ olarak bahsedilmesi ve bunun dışındaki adlandırmaların tarihsel gerçekliğe ters düştüğü iddiaları aslında 29 Ekim 1923 tarihini dönüm noktası olarak gören ve bu nedenle 1923 tarihini mihenk taşı alan bakış açısının bir göstergesidir. Bu nedenle, 1908 sonrası dönemden bahsedilirken ‘Türkiye’ sözcüğünün kullanılmasına yapılan itiraz bir tarihsel olgu tartışması değil, bir yaklaşım farkı tartışmasıdır. Bu dönem üzerine çalışma yapanlar ve dolayısıyla yerli kaynakları, ama özellikle de yabancı kaynakları kullananlar konu edilen ve resmî adı ‘Memalik-i Mahruse-i Şahane’ olan devletin günlük dilde nasıl adlandırıldığı konusunda fazla rahatsızlık duymayacaklardır.

1908 yılının hemen öncesi ve sonrasında çıkıp devrime giden yolu ve 1908 Devrimi’ni anlatan ve benim *1908 Devrimi* kitabında kullandığım kitap ve makalelerin başlıkları bile bize yeterli fikir verebilir. Örneğin 1908 yılında çıkan James L. Barton’ın *Daybreak in Turkey*, 1909 yılında yayınlanan Charles R. Buxton’ın *Turkey in Revolution*, Joseph Denais’nin *La Turquie Nouvelle et l’Ancien Régime*, Yusuf Fehmi’nin *Histoire de la Turquie*, Camille Fidel’in *Les premiers jours de la Turquie libre*, Edward F. Knight’ın *The Awakening of Turkey: A History of the Turkish Revolution* ve 1912 yılında basılan Auguste Sarrou’nun *La Jeune Turquie et la Révolution* adlı kitaplarıyla 1920 yılında kısa süre de olsa Anadolu’daki direniş hareketine katılmış olan Alfred Rüstem de Bilinski’nin 1907 yılında çıkan “The Turkish Army,” ile 1908 yılında çıkan “The Turkish Revolution,” Sir Edwin Pears’ın 1908 yılında yayınlanan “The Turkish Revolution,” Ármin

Vambéry'nin 1908 yılında yayınlanan "Europe and the Turkish Constitution: An Independent View," 1909 yılında çıkan "The Future of Constitutional Turkey" ve Halil Halid'in 1909 yılında yazdığı "The Origin of the Revolt in Turkey," adlı makaleleri 'Türkiye' adını rahatlıkla kullanmaktadırlar. Yine kitapta kullandığım Alman, Amerikan, Fransız, İngiliz ve Türk basınındaki haberlere de bakılacak olursa rahatlıkla görülecektir ki bu başlıklarda da sıkça 'Türkiye' adı kullanılmaktadır.

1908 Devrimi yalnızca 1876 Kanun-u Esasisi'nin yeniden yürürlüğe konulduğu basit bir olay değildir. Devrimle birlikte Türkiye'nin siyasal yapısı temelinden değiştirilmeye çalışıldı. 1909 yılı ve sonrasında yapılan anayasa değişiklikleri ile de bu hemen hemen bütünüyle gerçekleştirildi. 1908 Devrimi kelimenin tam anlamıyla imparatorluğun sonunu getirdi. Daha doğrusu, sonun başlangıcı olarak 1908 Devrimi'ni görmek hiç de yanlış olmayacak. A. L. Macfie'nin 1998 yılında çıkan *The End of the Ottoman Empire, 1908-1923* adlı kitabının başlığı ve içeriği bu konuda oldukça aydınlatıcı. Nasıl ki 'Osmanlı İmparatorluğu' aklımıza mutlakiyetçilik ve bununla birlikte gelen siyasal, toplumsal ve ekonomik tüm uygulamaları getirmekteyse, 'Türkiye' ya da 'Yeni Türkiye' de o geçmişle kopmuş olan bağı simgelemektedir. 1908 Devrimi'yle birlikte ekonomik alanda kapitalist üretim ilişkilerini destekleyen ve bunun önündeki engelleri ortadan kaldırmaya kararlı, siyasal alanda ise meclis üstünlüğü ilkesini ön plâna çıkaran liberal demokratik bir yönetimi yerleştirmeye azimli modern ve merkezî bir devlet, adı II. Abdülhamid'le özdeşleşmiş olan 'keyfi' ve mutlakiyetçi devletin yerini aldı. Bu yüzden, her ne kadar adı resmî olarak 'Mehmalik-i Mahruse-i Şahane' de kalsa, 'Osmanlı İmparatorluğu' veya 'Osmanlı Devleti' adını 1908 sonrası Türk basınında daha çok tutucu veya karşı-devrimci gazete ve dergiler kul-

lanmaya devam ederken, 'Türkiye' ya da 'Yeni Türkiye' adının kullanımını daha çok devrimi destekleyen basın organları tercih etti. Dolayısıyla, 'Türkiye' adı yalnızca coğrafi bir bölge adı olarak değil, yeni rejimin bir bakıma yeni adı olarak kabul gördü.

Bugün çağdaş Türkiye tarihi üzerine çalışan Türk ve yabancı tarihçilerin bir bölümü, tıpkı bundan otuz yıl önce yayınladığı kitaba *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914* adını veren Feroz Ahmad gibi 'Türkiye' adından rahatsızlık duymazken, özellikle 1908 Devrimi'nin önemini yadsımakta kararlı ve konuya bakışları farklı olan başka tarihçiler, 'Türkiye' adı yerine ısrarla 'Osmanlı İmparatorluğu' adını kullanmakta, eski rejimle özdeşleşmiş olan bu adı kullanmayanları ise yanlış yapmakla suçlamaya devam etmektedirler.

'Türkiye' adı etrafında dönen tartışmalara benzer kavramsal ve, aynı zamanda, kuramsal bir diğer tartışma da 'devrim' konusunda yapılmaktadır. 1908 sonrası yeniden yapılanan bu toplumsal oluşuma 'Türkiye' adını koymaktan kaçınan tarihçilerin hemen hemen hepsi aynı zamanda yaşanan bu olayların 'devrim' olarak tanımlanmasına da karşı çıkmaktadırlar. Genel olarak, bu konumu anlamak fazla güç değil. Bence, esas anlaşılması güç olan, 1908 Devrimi'nin çağdaş Türkiye tarihinde yeni bir dönem açtığını kabul edip de 'devrim' sözcüğünü bu olaya yakıştırmakta zorlananlar. Halbuki, bu konuda önümüzde başka örnekler olduğu gibi, bu örnekleri birbirleriyle karşılaştıran çalışmalar da var. Tarihte 1908 Devrimi'ne hem zaman hem de ideolojik olarak yakın olan iki devrim örneği daha bulunmakta. Bunlardan ilki 1905 Rus Devrimi ise, ikincisi ve Türkiye'yi belki daha fazla etkilemiş olanı 1906 İran Devrimi. Türkiye'deki devrim, kanımca 1905 Rus ve 1906 İran devrimleri gibi, Avrupa'nın çevresindeki az gelişmiş ülkelerde meydana gelen 'son' bur-

juva devrimlerden biri ve sonuncusudur. Birbirlerine hem dolaylı hem de dolaysız etkileri olan ve dünya kamuoyunun dikkatlerini kısa bir süre için de olsa üzerlerine çeken bu devrimlerin üçü de Nader Sohrabi'nin 1995 yılında tamamladığı doktora çalışmasında savunduğu gibi 'anayasal devrimler' sınıflandırmasına girmektedir. Emiroğlu'nun kitabına aldığı ve 1910 yılında başlayan Meksika Devrimi'ni ben bu açıdan kapsam dışı bırakmayı tercih ediyorum. Meksika Devrimi, Fransisco Villa ve Emiliano Zapata gibi liderlerin görüşleri dikkate alındığında, amaçları açısından daha değişik bir devrimdi.

Ekonomik yapıda kapitalist üretim ilişkilerinin yerleşip yaygınlaşmasını amaçlayan, eski rejimin rekabetçi kapitalizmi denetlemek için koymuş olduğu her türlü yasal engeli kaldırmak isteyen ve bu nedenle de ülkelerindeki burjuva sınıfının hemen hemen tümünün kayıtsız desteğini kazanmış olan 1905 Rus, 1906 İran ve 1908 Türk devrimleri, üstyapıda da bu ekonomik ve toplumsal düzeni güvence altına alacak değişiklikleri yerleştirmek istemişlerdir. Eski düzenle özdeşleşmiş olan mutlakiyetçiliğe temelden karşı olan üç devrim de, seçilmiş bir meclis ve yalnızca meclise karşı sorumlu bir hükümet modelini –yani, liberal demokratik yönetimi– yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu üç devrimden uzun vadede yalnızca Türkiye'de gerçekleşenin 'kalıcı' nitelik taşımasının nedenlerini burada irdelemek istemiyorum. Bu, çok kapsamlı tarihsel bir anlatımı ve sağlam bir kuramsal çözümlemeyi gerektiriyor. Sanırım böyle bir çalışma yapıldığında, hem bu üç devrimin birbiriyle olan bağlantıları gün ışığına çıkmış olacak, hem de 1789 Fransız Devrimi'ni örnek alan bu 'geç kalmış' burjuva devrimlerinin nitelikleri daha açık bir biçimde ortaya konmuş olacaktır. Bu tip 'geç kalmış' burjuva devrimlerinin karşılaştıkları zorluklar da, böyle bir çalışma ile açığa çıkarılmış olacaktır. Şu anda

görünen odur ki, ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından o zamanki Rusya ile İran arasında bir yerde olan Türkiye 'geç kalmış' bir 'anayasal devrim' için en ideal mekânı temsil ediyordu. Fakat, 1908 Devrimi'nin içte ve dışta ne kadar güçlü tepkilere maruz kaldığını ve başarısının nasıl engellenmeye çalışıldığını gözönüne alırsak, bu 'ideal' zaman ve mekânın devrimcilerin işini bir miktar kolaylaştırması dışında onların karşısına çözmeleri gereken hem maddî hem de manevî birçok sorun çıkardığını kabul etmemiz gerekiyor. 1908 Devrimi'nin gerçek niteliğinin tarihsel açıdan bugün bile tam olarak anlaşılammış olması aslında bize bu 'anayasal devrim'in bugüne kadar tartışmasız kabul görmüş olmadığının da ipuçlarını vermektedir. Bahsi geçen bu son konu üzerine *Toplumsal Tarih* dergisinde 1998 Temmuz'unda yazmış olduğum kısa bir değerlendirme yazısını kitabın ikinci basısının son bölümüne koymayı uygun gördüm.

Aslında, 'devrim' kavramından ne anlamak isteyip, ne anlamak istemeyişimizle, 'sınıf' kavramından anladıklarımız arasında da güçlü bir bağ var. Sosyal bilimler metodolojisi çerçevesinde 'sınıf' kavramını kullanan bir sınıfsal çözümleme ne yazık ki Türkiye'deki sosyal bilimciler tarafından hem yeterli derecede ciddiye alınmamış, hem de ciddiye alındığında gerekli özen ve dikkat gösterilmeden yapılmıştır. Türk tarihçiliği, burjuva ve işçi sınıflarının hangi tarihten itibaren çağdaş tarihimizin çözümlenmesinde anlamlı bir şekilde kullanılabileceği konusunda henüz bir fikir birliğine varmış değildir. Tarihimizde, bugünkü toplumsal yapılar da belirleyici rol oynayan sınıfların ortaya çıkmaları ile onların toplumun baskın unsurları olmaları arasındaki farkı ve birbirleriyle olan bağlantısını genellikle gözardı ediyoruz. Bu yüzden de, çoğu kez baskın olmayan bir sınıfın varlığını toptan inkâr etmek yolunu rahatça seçebiliyoruz. Böylelikle, Ondokuzuncu Yüzyıl'da Türk toplumsal oluşumun-

da burjuva sınıfının olmadığını, Yirminci Yüzyıl'ın ilk yarısına kadar da işçi sınıfından bahsedilemeyeceğini, hiçbir kanıtımız olmadığını halde, ileri sürebiliyoruz.

Kitabın 'Türk Tarihçiliğinde 1908 Devrimi Üzerine Birkaç Söz' başlıklı ilk bölümünde Türkiye'de oldukça revaçta olan 'tepeden devrim' modelini eleştirirken vurgulamak istediğim nokta buydu. İster istemez devlet odaklı olan bu kavrayış, çağdaş Türkiye tarihini açıklamakta kullanıldığında ortaya kapitalist düzende gördüğümüz sınıfların devlet tarafından yaratıldığı gibi garip bir sonuç çıkartıyor. Eğer, Türkiye bağlamında, burjuva sınıfının –ve ardından işçi sınıfının– devlet tarafından yaratıldığını iddia edebiliyor ve böylesi bir tarihdışı anlatımı geçerli bir 'sınıfsal çözümleme' olarak kabullenebiliyorsak, çok doğal olarak 1908 Devrimi'nin nasıl bir tarihî süreçten geçerek meydana geldiğini, devrim isteklerinin gerçekte ne anlama geldiğini, devrim söyleminin ardındaki ideolojik boyutun tam olarak neyi içerdiğini, bu devrimin arkasında ve karşısında olan güçlerin neler olduğunu ve bu güçlerin diğer hangi toplumsal güçlerle ittifak kurduğunu da kolay kolay anlayamayacağız demektir. Kısacası, 1908 Devrimi'nin sınıfsal niteliğini, kullanageldiğimiz basmakalıp araçlarla, keşfedemeyeceğiz.

1908 Devrimi şimdiye kadar anlayamadığımız ve anlamlandıramadığımız bir tarihsel dönemi irdelemektedir. Dönemin tümü üzerine bir değerlendirme yapıldığında sanırım bu sürecin derinliği daha iyi anlaşılabilir olacaktır. 1908 ile 1913 yılları arasındaki siyasal tarihi anlamaya ve çözümlenmeye çalıştığım ve Türkçesinin de çok yakın bir sürede yayınlanacağı *Politics in Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913* adıyla 2000 yılı başında basılan kitabımda, 1908 yılında yaşanan sürecin tamamlanmamış olduğunu, devrimci ve karşı-devrimci mücadelenin çok şiddetli bir biçimde devam ettiğini ve 1913 yılı itibarıyla de bu mücadelenin hâlâ sonuç-

lanmamış olduğunu göstermeye çalıştım. 'İkinci' ciltle beraber okunduğunda, bu kitapta tam olarak açıklığa kavuşmuş konuların belki daha iyi anlaşılabilceğini umuyorum.

Her ne kadar üzerinden beş yıl geçmiş ve bu aradan geçen sürede kitaba eklendiğinde anlatımı zenginleştirebilecek birtakım yeni malzeme ortaya çıkmış olsa da, bu baskı için kitapta ilk baskıda gözümünden kaçan ufak tefek basım hataları ve yanlışlıkları dışında değişiklik yapmayı düşünmedim. Bu değişikliklerden en kapsamlı olanını, kitabın eklerinde yer alan mebus listelerinde yaptım. Tüm dikkatime rağmen, bu listelerde hâlâ da yanlışlıklar olabileceğinden endişeliyim. Bu hataların mebuslar üzerine yapılacak çok kapsamlı biyografik araştırmalarla ortadan kaldırılabileceğini düşünüyorum. Bu baskı için, 1908 Devrimi'nin çağdaş Türkiye tarihi açısından anlamını belirtmeye yönelik ve daha önce *Toplumsal Tarih* dergisinin Temmuz 1998 sayısında çıkan bir değerlendirme yazımı kitabın sonuna ekledim. Tüm çabama rağmen bu baskıda da rastlanabilecek olan olgusal yanlışlıklardan doğal olarak ben sorumluyum.

BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Her ünlü ressam gibi, 1901 yılında yoksulluk içinde ölecek olan Paul Gauguin, her şeyi geride bırakarak 1895 yılında –ikinci ve son defa– Tahiti'ye gittiğinde, orada yaptığı resimlerden birine çok manidar bir isim verdi: “D’où venons-nous? Que sommes-nous? Où allons-nous?” [“Nereden Geliyoruz? Kimiz? Nereye Gidiyoruz?”] 1897 yılında yaptığı bu resmin benim üzerimde oldukça derin bir etkisi var. Başka sanat dallarında ve resimde başka dönemlerde olduğu gibi, İzlenimcilik akımı koleksiyonu açısından da çok zengin olan Boston Museum of Fine Arts’da Paul Cézannelar, Edgar Degaslar, Vincent Van Goghlar, Claude Monetler, Camille Pissarrolar, Pierre Auguste Renoirlar, Alfred Sisleyler ve diğerleri arasında tüm bir duvarı kaplayan bu büyük tablo on küsur yıl boyunca sık sık ziyaret edip karşısında uzun dakikalar geçirdiğim bir eser. Renklerinin zenginliği ve yapılışındaki ustalığın yanısıra, beni müzeyi her geziminde kendine çeken en temel özelliği Gauguin’in sorduğu bu soru olmuştur.

Bu soru beni de son derece yakından ilgilendiriyordu; çünkü ben de o sıralar, başka bir bağlamda, aynı soruyu modern

Türkiye tarihini incelerken sormaktaydım: “Nereden Geliyoruz? Kimiz? Nereye Gidiyoruz?” Bu sorulara o zamana kadar verilmiş olan alışlagelmiş yanıtlar beni tatmin etmekten uzaktı. Edward H. Carr’ın söylediği gibi, verdiğimiz yanıtların sorduğumuz sorulara bağlı olarak şekillendiğini kabul edersek, bu soruların yanıtının da o zamana kadar verilmiş olan yanıtlardan farklı olması gerektiğini düşünmekteydim.

Modern Türkiye tarihi üzerine sorduğum sorulara yanıt bulmam yıllarımı aldı. En masum ve yanıtlanması kolay gibi gözükten soruların yanıtlarının hiç de kolaylıkla verilemediğini bana yaşadığım tecrübeler gösterdi. Akademik –ya da başka bir deyimle, ‘bilimsel’– bakış açılarının şekillendirdiği açıklama tarzları ile benim sorularım arasında bir uyum tutturmak çoğu zaman mümkün değildi. Benim açımdan son derece önemli ve sorulması gerekli olan sorulara akademik çevrelerce verilen yanıtlar merakımı gidermekten uzaktı. Akademik yaşamının yarısını düzenli olarak State University of New York at Binghamton’da geçiren Çağlar Keyder ve University of Massachusetts at Boston’da tarih profesörlüğü yapan Feroz Ahmad ile yıllar süren görüşmelerimiz sonunda vardığımız nokta, tezlerimin ‘ilginç’ olduğu, fakat kabul edilmesi için yeterli kanıt olmadığı yönündeydi. Kütüphanelerdeki araştırmalarım sonucu bulduğum kanıtlar resmî tarih anlayışı ile onun çeşitlemelerine uygun düşmediği oranda ‘kanıt’ sayılmıyordu. Olguların kanıt sayılabilmesi için gereken kıstas acaba neydi?

Önce kendimi, sonra da başkalarını bu olguların anlamlı olduğuna inandırabilmem ve tezimi desteklemek –ya da karşı tezi çürütebilmek– için yeterli ve kabul edilebilir hale getirebilmem için belki olabildiğince fazla kanıt toplamam gerekiyordu. Bu konuma düşürülmüş olmam sonucu neredeyse bir ‘olgu fetişisti’ haline geldim! Kaldırıp altına bakmadı-

ğım taş neredeyse kalmadı. Bakamadıklarım ise beni bugün bile rahatsız ediyor.

Olguları en rahat bir biçimde –ne yazık ki– yurtdışında toplayabildim. Dünyanın en büyük birkaç kütüphanesinden birine sahip olan Harvard University ile organik bağımın olması ve doktora eğitimimi yaptığım Massachusetts Institute of Technology’de istediğim her imkâna sahip olabilmem sonucu isteyip de göremediğim çok az belge, gazete, kitap, broşür, harita, vesaire kaldı. Bana bu ayrıcalığı son derece doğal bir şekilde sağlayan Harvard University’de The Harry Elkins Widener Memorial Library ve Lamont Library, Harvard Business School’da Baker Library, Massachusetts Institute of Technology’de Charles Hayden Memorial Library ve Dewey Library ile Boston’da Boston Public Library çalışanlarına teşekkür borçluyum. Bu kütüphanelerdeki kaynaklar olmasaydı yaptığım çalışma çok verimsiz kalabilecekti. Bu kütüphanelere ek olarak, Washington’daki Library of Congress bulamadığım kaynakları en kısa sürede bana sağladı. Friedrich Ebert Vakfı’nın verdiği bir bursla 1991/1992 Kışı’nı Almanya’nın değişik şehirlerindeki kütüphane ve arşivlerde geçirdim. Bonn’daki Bundesarchiv’de Alman Dışişleri Bakanlığı’nın arşivlerini taradım ve PTT’nin dikkatsizliği yüzünden Ankara’da kaybedilecek olan oldukça çok ve önemli belge buldum. Bunların ne yazık ki çok az bir kısmı kitaba girebildi. Potsdam’daki konsolosluk raporlarında Türkiye’nin ekonomik durumuna ilişkin –daha önce Şevket Pamuk’un da görmüş olduğu– epeyce belgeye baktım. Fakat bu kitap açısından en yararlı bilgileri Berlin’deki Amerika-Gedenkbibliothek’den sağladım. Bu kütüphanedeki Berlin gazeteleri koleksiyonundan merakımı tatmin edecek miktarda gazeteye bakabildim. Yine Berlin’deki Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz ve Humboldt-Universität kütüphanelerinde eksiklerimi tamamlayan kaynaklar

buldum. Ankara'daki Amerikan Kütüphanesi'nde bulunan Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerini kullanmamda bana çok yardımları dokunan kütüphanecileri anmadan geçemeyeceğim. Keza, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi kütüphanelerinde gördüğüm hüsnükabule teşekkür ederim. Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Milli Kütüphane ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi de kullanabildiğim kütüphaneler arasında yer aldı.

Freie Universität Berlin ve Münih'te Ludwig-Maximilian Universität bana fikirlerimi Türkiye üzerine çalışmalar yapan öğrencilerine anlatma ve tartışma olanağı sağladı. Akademik tartışma ortamının oldukça kısıtlı olduğu gözönüne alınırsa, bu fırsatların bana sağlanmasında çok önemli rolleri olan Freie Universität Berlin profesörlerinden Barbara Kellner-Heinkele ve Ludwig-Maximilian Universität profesörlerinden Suraiya Faroqhi'ye teşekkür etmeyi *özellikle* borç bilirim.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'ndeki öğrencilerim, gösterdikleri ilgi ve merakla, bu kitabın bir an önce basılması için beni her fırsatta sıkıştırdılar. Eğer Gauguin'in "Nereden Geliyoruz? Kimiz? Nereye Gidiyoruz?" sorusunu öğrencilerim de aynı merakla sormasalardı, bu kitabın basılmasının pek de önemi olmayacaktı. Bu soru çok önemli; çünkü eğer bu soruları sormuyor olsaydık, 1908 Devrimi'nin ne olduğunu belki hâlâ anlayabilmiş olmayacaktık. Birçoğumuz, tıpkı Amerikalıların 4 Temmuz'u, Fransızların 14 Temmuz'u gibi, bizim de bir 23 Temmuz'umuzun olduğunu ve bu günün bir zamanlar 'Hürriyet Bayramı' olarak kutlandığını bilmiyor. 'Bir zamanlar' bugün bize sanki çok uzakmış ve gerçek değilmiş gibi geliyor. Oysa ki, Türkiye'de 1908 Devrimi'ni gerçekleştiren

renler, 8 Temmuz 1909 günü kabul ettikleri bir yasa ile 10 Temmuz'u –yani, 23 Temmuz'u– bayram olarak ilân etmişler ve 'Hürriyet Bayramı' olarak kutlanmasını gelenek haline getirmişlerdi.¹

Fakat gelenekler yıkılmak içindir. 'Hürriyet Bayramı' geleneğini yıkmak da 1908 Devrimi ile kurulan liberal demokratik rejimin yerine 29 Ekim 1923 tarihinde başka bir siyasi rejimi yerleştiren Kemalistlere nasib oldu. Başvekil İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyet Başvekâlet Muamelât Müdürlüğü Sayı 6/1433 ve 13 Mayıs 1935 tarihli yazısı ile 'Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun Layihası'nı Meclis'e sunduğunda gelenek sona ermişti. Bu layiha gerekçesinde şunları okuyoruz: "Bütün Türk vatandaşlarının müştereken en derin sevinç heyecamı duydukları gün şübhesizdir ki Cumhuriyetin ilân edildiği gündür. Çünkü Türk milleti benliğine o gün kavuşmuş ve Türkiyenin terakki ve yükselme devri o gün başlamıştır. Hususî düşüncesi ve akidesi ne olursa olsun her vatandaşın beraberce bayram ettikleri ulusal gün o gündür. Onun için kanunun maddesile [sic] yalnız 29 birinci teşrin [Ekim] günü ulusal bayram günü olmak üzere kabul edilmiştir."² 18 Mayıs'ta Dahiliye Encümeni'ne havale edilen layiha, 25 Mayıs'ta Dahiliye Encümeni'nin mazbatası ile birlikte Meclis'e geldi ve 27 Mayıs'taki Otuzbirinci İnikad'ta tasarı kısa bir görüşmeden sonra ikiyüzellibir oyla kabul edildi.³ Bu yasanın Dördüncü Maddesi ile "25 Haziran 1324 [8 Temmuz 1909] tarihli, 23 Ni-

1 25 Haziran 1324/8 Temmuz 1909 tarihli, "Her Sene On Temmuz [23 Temmuz] Tarihinin Âyad-ı Resmiye-i Osmaniye'den Addine Dair Kanun," *Düstur*, İkinci Tertip, Cilt 1: 10 Temmuz 1324-29 Teşrin-i Evvel 1325 (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1329 [1913]), s.351.

2 S. Sayısı: 130, "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun Layihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatası (1/184)," *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: 5, Cilt: 3 [2 Mayıs-30 Mayıs 1935] (Ankara, 1935) içinde.

3 Kanun hakkındaki görüşme için bkz., "27 Mayıs 1935, Otuzbirinci İnikad," *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: 5, Cilt: 3, ss.302-304.